

218. Vallentuna kyrka.

Litteratur: B 74, L 447. J. Peringskiöld, Monumenta 3, bl. 157; O. Celsius, SR 1, s. 151, 2, s. 300; UFT h. 3 (1873), s. 81.

Avbildning: P. Helgonius och J. Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 74).

Ett fragment av en runsten låg förr i sakristians dörr, vid sidan av den likaledes, så när som på ett 1937 funnet fragment, försvunna runstenen U 215, se fig. 210. Fragmentet torde ha förstörts, då kyrkan brann på 1850-talet. O. Celsius noterar vid sitt besök den 4 juni 1727: »Ett fragment ligger der bredewid» — d. v. s. vid sidan av U 215 — »af en runsten med slängar och inga runor.» Av Helgonius' och Hadorphs träsnitt framgår också, att fragmentet endast har burit ornamentslinjer.

219. Vallentuna kyrka.

Pl. 137.

Litteratur: B 59, L 1900, D 2:94. J. Bureus, F a 6 s. 87 n:r 195 (Bureus' egen uppteckning), s. 105 n:r 59 (Aschaneus), s. 170 n:r 38 (Rhezeliuss); F a 5 n:r 439, F a 14 s. 79, 160, 204, F a 20 s. 28; M. Aschaneus, F b 18 s. 19, 187, F b 12; J. Hadorph, Resejournal (i: Peringskiölds Monumenta 3); J. Peringskiöld, F l 5:1 bl. 14, Monumenta 3, bl. 156; J. F. Peringskiöld, Fragmentum Runico-Papisticum (1721), Förordet s. 9 f.; O. Celsius, SR 1, s. 153; Kyrkoinventarium 1829; R. Dybeck, Vallentuna sn 1860 (ATA); UFT h. 3 (1873), s. 81; Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad, bd 1, 1873, s. 138; E. Brate, Anteckningar 1904 (ATA); O. von Friesen, Upplands runstenar (1913), s. 73.

Äldre avbildningar: J. Peringskiöld, teckning (F l 5:1), träsnitt (i F l 5:1, Peringskiölds Monumenta och B 59); O. Celsius a. a.; Dybeck (D 2:92); Brate foto 1904 (ATA); Sveriges kyrkor foto 1921 (red.).

Inskriften återfinnes på norra sidan av kyrkans torn, där en rad av sandstensblock kanta det nordvästra hörnet, på den andra, tredje och fjärde stenen nedifrån.

Sandsten. Inskriften, som löper uppifrån och nedåt, börjar 1,83 m. och slutar 0,86 m. från markytan. Dess längd är sålunda 0,97 m. Runornas normalhöjd är 9 cm. Stenytan är numera ganska ojämn med flera runda fördjupningar.

Inskrift:

andur : tēlhti pinna fakra sten : host

5 10 15 20 25

Andorr tēlghdhe þænna fagra sten ...

»Andor tillhögge denna fagra sten ...»

Till läsningen: Inskriften börjar utan sk. I runan 1 är bst t. v. om hst säker; t. h. om hst är en avlång fördjupning med oskarpa kanter, som möjligen utgör rester av en bst; i korsningspunkten mellan hst och bst är ristningslinjen i så fall mycket grund. 3 t har en rund fördjupning på hst, något under dess mitt. Pricken är grund och har inga skarpa kanter (den skiljer sig därigenom från prickarna i 7 e och 24 e); möjligen är runan stungen. Bst i 4 u är påfallande grund och endast svagt synlig. 6 t har förlorat bst genom flagring. 10 t är ej stunget; av 11 i är endast ett litet stycke ovanför mitten i behåll; 13 i är ej stunget; i 16 a är bst placerad högt, för att den ej skall stöta ihop med bst i 15 n; 19 k har möjligen varit stunget. Denna runa är — i likhet med 18 a — kortare än de omgivande runorna, vilket torde bero på att stenens kant på detta stycke icke varit lämpad för ristning. I höjd med huvudstavens topp finnes en svag, rund fördjupning, som möjligen kan vara spår av prick. Numera

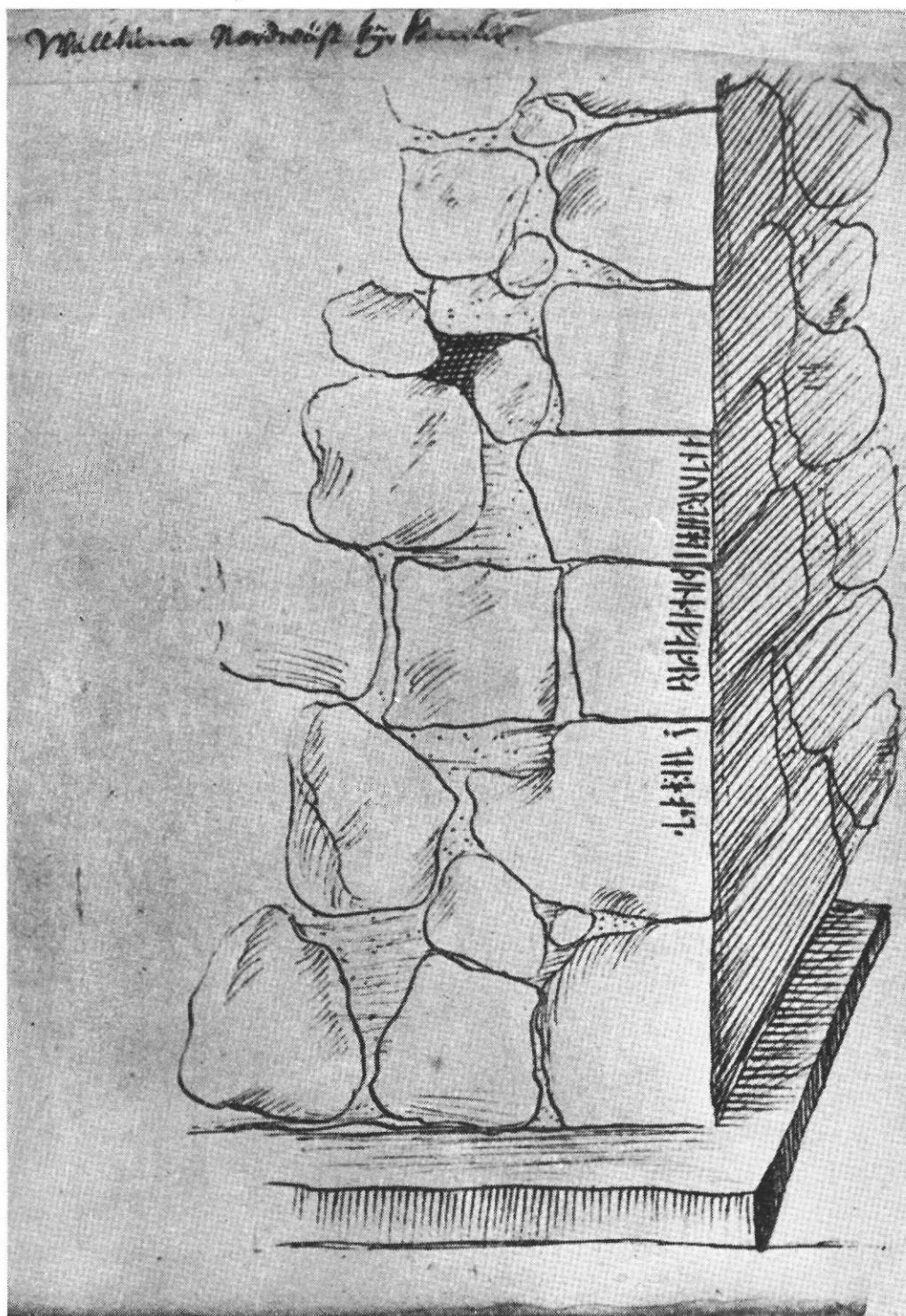

Fig. 213. U 219. Vallentuna kyrka. Efter teckning av Peringskiöld.

kan ej med bestämdhet avgöras, hur det förhåller sig. Efter 21 **a** är ett parti utan ristning (7 cm.), vilket kan förklaras därav, att ristaren icke har velat börja det följande ordet, då han icke har haft plats att avsluta det på samma sten. Efter 21 **a** möjligen men icke säkert sk; 22 **s** har en ovanlig form. Det som med säkerhet kan anses ristat gör snarast intryck av ett **u** med en förkortad bst. Vissa ojämnheter i stenen på denna plats göra ej intryck av att vara huggna; runan 28 har nedtill ett djupt, kort tvärstreck; efter 29 **t** ett lodrätt streck som troligen skall vara ett sk.

Bureus (F a 6): 1 **a**; 6 **t** hos Bureus ännu oskadat. 10 **d**; 11 **i** saknas; 19 **g**; efter 21 **a** ett sk (en punkt); 22 **s** har formen av ett svenskt-norskt **s**. — Aschaneus (F a 6): 1 **a**; runan 2 överhoppad; 3 **t**; sk efter 5 **r** består av två punkter; 10 **i**; sk (två punkter) efter r. 10; 13 **æ**; sk (två punkter) efter 16 **a**; 19 **k**; sk (två punkter) efter 21 **a**; 22 **s** har formen av ett svenskt-norskt **s**; 24 **æ**; 27 **o** har oriktigt avbildats med bst t. h. om hst. 28 **s** saknar tvärstreck nedtill; 29 **t** har bst på båda sidor om hst. Till **s**-formerna anmärker Aschaneus (a. a. s. 106): »Ob-

servatio lræ S¹ non sic ʒ ut alibi quem modum tenet Johannes Bureus antiquitatis studiosissimus in alphabeto expresso et est S medium seu abbreviatum ¹ pro ʒ sic.» I F b 18 s. 187 läser Aschaneus på följande sätt: 1 **a**; 2 **n** och 3 **t** ha bst på båda sidor om hst; sk efter 5 **r** (en punkt); 6 **d**, 7 **a**, 10 **d**, 11 **e**; efter 11 **e** sk (en punkt). 12 **i**; 14 **n** och 16 **æ** ha bst på båda sidor om hst; 15 **n** är överhoppad. Efter 16 **a** sk (en punkt); 19 **k**, 21 **æ**; därefter sk (en punkt); 22 **s** har vanlig form (ʒ), 24 **e** och 25 **n** ha bst på båda sidor om hst; sk efter 25 **n** (en punkt). En bättre läsning återfinnes i samma handskrift s. 19: **andur:telhi pinna fagra · sten host** där **t** och **n**-runorna ha bst endast t. v. om hst. — Rhezelius (F a 6): 1 **a**, 3 **d**; 6 **t** oskadat, 10 **i**; r. 11 markeras genom ett kort streck upptill; 19 **g**; efter 19 **g** en punkt som sk; runan 22 uppfattas ungefärligen som ett **i** (ʒ); sk saknas efter 25 **n** och efter 29 **t**. — Hadorph (»Resejournal»): 1 **a**, 11 **i** oskadat; efter 11 **i** sk (två punkter); efter 16 **a** sk (en punkt); 19 **g**; efter 21 **a** sk (en punkt); 22 **s** har svensk-norsk form, men runan är ovanligt lång. — Peringskiöld: 1 **a**; 11 **i** oskadat; 19 **g**; 22 **s** är svenskt-norskt. — Celsius: 1 **a**, 3 **d**, 6 **t** oskadat; 11 **i**, 19 **g**; 22 **s** uppfattas ungefärligen som ett **u** med förkortad bst (ʒ). Celsius anmärker: »det första ¹ Hels. i Stenhost lærer wara förhugget». Om 28 **s** påpekar Celsius, att det är »wackert med ett djupt hohl nederst». — Dybeck; 6 **t** oskadat, 11 **i**, 19 **g**, 22 **p** (på bilden); 28—29 och sk efter 29 uppfattas på följande sätt: ʒʒ; — Brate: »r. 3 ʒ har möjligen prick, som dock icke är så tydlig, att den nödvändigt måste antagas». Efter 21 **a** ett sk (en punkt); 22 **s** »är af gotländsk form ʒ¹; bakvänt med nedre stafven af en vanlig runas höjd, mellanstreckets från toppen nedåt h., såsom kst till **i**; och öfre stafven från mellanstreckets spets snedt uppåt h.; i detta fall finnes intet sammanhang mellan mellanstreckets och öfre stafven, och denna senare skjuter upp öfver de öfriga runorna».

Ristaren använder det fullständigt stungna runalfabetet. Av stungna runor förekomma **e** och möjligen **d** och **g**; i **a** korsar bst icke hst utan finnes endast på dess vänstra sida. Runorna 16, 18 och 21 böra följaktligen uppfattas som **a**-runor. Runan 1 har möjligen bst också på huvudstavens högra sida; i så fall bör ju runan uppfattas som **æ**. I de två **r**-runorna (5, 20) nalkas bst också hst på mitten, ett ungt drag, som enligt v. Friesen säkerligen beror på inflytande från det latinska alfabetets **r** (*Runorna*, i: *Nordisk kultur* 6, s. 226). Runan 22 har formen ʒ och 28 formen ʒ¹. Den förra torde böra uppfattas som en medeltida **s**-runa av den typ som t. ex. föreligger på gravhällen från Atlingbo (ʒ¹). Den andra vertikalstaven skulle då i Vallentuna-inskriften ha fördärvats eller av ristaren uteglömts. Förhåller det sig så, skall runan 28 snarast uppfattas som **ts** och ej som **s**. Visserligen kunna två olika **s**-former brukas i samma inskrift (ʒʒ; ʒʒ¹; ʒʒ¹), men ʒ¹ och ʒ¹ torde aldrig förekomma i samma betydelse i någon runristning. Därför bör det vara riktigast att räkna med att ristaren velat med den senare runan återge **ts**. Den förra runtypen anses vara sällsynt före 1300-talet, men den förekommer dock på Burseryds kyrkklocka från 1238. Angående dessa runformer se v. Friesen, *Blyrullen från Alvastra* (i: *Fornrätten* 1919, s. 118 f.) och *Runorna* (*Nordisk kultur* 6, s. 235 f.), R. Kinander i *Smålands runinskrifter*, inledning, s. 17 och Sm 22 (s. 81), *Danmarks Runeindskrifter*, sp. 973 f.

Den långa konsonanten dubbelskrives i **pinna**, vilket ej är ovanligt i unga inskrifter. Förhållandet bör förklaras genom inverkan från latinsk skrift. Redan Bureus antecknar detta fall av dubbelskrivning under rubriken »Lræ duplices» (F a 6, s. 4).

Namnet *Andorr* är säkert styrkt under medeltiden från hela Norden. Det har troligen sammandragits ur *Arnþórr*, se M. F. Lundgren, *Spår af hednisk tro och kult i fornsvenska personnamn* (1880), s. 10.

Verbet *tælghia* har i fornsvenskan betydelserna: »1) tälja, skära el. hugga spåner el. flisor från ytan af (ngt), slåthugga; 2) tillhugga, genom bortskärande el. borthuggande af yttre delar, spåner el. flisor gifva (ngt) åsyftad form» (Söderwall). Alldeles samma betydelser har ordet i fornisl. (se Fritzner); jfr exemplet i *anaup þeire, at þeir telgþo griót* (*Postula sögur*, 1874, s. 148).

En nära parallell till denna inskrift finner man i Sm 6, Skatelövs gamla kyrka. Denna småländska inskrifts senare del lyder: **bosi talhi sten til skatma kirkiu** Sten i Sm 6 skall »med all säkerhet förstås kollektivt» (Sm 6); Vallentunastenen uttryck *þænna fagra sten* tillåter däremot icke, att man där antager en kollektiv innebörd hos ordet.

Vad ristaren åsyftat med inskriftens fyra sista runor $\ast\ddot{a}\ddot{a}\ddot{a}$ är oklart. De förbigås också med tystnad av de flesta granskare. O. Celsius anmärker emellertid: »an sten — Ost? caseus lapideus». Det är sålunda uppenbart, att Celsius har tänkt sig möjligheten, att de tillhuggna sandstenarna av ristaren ha kunnat kallas *ostar*. Denna tolkningsmöjlighet föreligger tyvärr icke. J. F. Peringskiöld (se nedan) översätter inskriften: *Anturus fecavit hanc splendidam struem lapideam*.

Möjligen är det sista ordet ett tillägg till ristarens namn. En sådan uppfattning stödes måhända av skiljetecknens placering. Det är nämligen föga troligt, att denne ristare satt in sk i ett sammansatt ord.

Vallentuna kyrka är en gråstenskyrka med hörnkedjor av huggen sandsten i tornet, norra korsarmen och långhuset. Även omfattningarna ha här varit av sandsten. Andor har vid bygandet av kyrkans torn haft huggningen av åtminstone den norra hörnkedjan om hand och i likhet med Bose har han efter fullbordat verk meddelat eftervärlden vad han utfört. Även en annan stensemästare har varit verksam vid Vallentuna kyrka; han namnger sig i U 220.

Tidigt har man haft uppmärksamheten riktad på de upplysningar, som hörnkedjornas inskrifter skulle kunna ge om kyrkans tillkomsttid. Redan Aschaneus framhåller (F b 18, s. 186), att runor »då woro i Bruk, när som Kyrkian Bygd är! som man finner på ett dere Vapnhuss-hörnet där, $\ddot{a}\ddot{a}\ddot{a}\ddot{a} \cdot \ddot{a}\ddot{a}\ddot{a}\ddot{a}$ på Wänstra hörnet. N. Tälgdi ($\cdot \ddot{a}\ddot{a}\ddot{a}\ddot{a}$) hörnstenar. Och på Norre K. hörnet står så», varefter inskriften U 219 följer. Sedan läsningen givits med runor, fortsätter Aschaneus: »Doch er wist, att dänna Kyrkia, Wallandatuna, är dän äldsta bland andra förnämliga Kyrk. som först i Christendomen här i Rijket, wthi Christne Konungars regeringz tijder, bygd är, som man wthi antiquiteterna befinner.» O. Celsius tillfogar i marginalen (SR 1, s. 153): »Hujus templi fabricam et inscriptionem ad tempora Olai Skotk. refert Per. jun Fr. R. p. 9.» Celsius hänvisar här till J. F. Peringskiölds *Fragmentum Runico-Papisticum* (Stockholm 1721), där det på angiven plats, sedan författaren beklagat, att runinskrifterna i stor utsträckning fördärvats »genom förvänt nit», heter: »Enim vero, inter ædeis sacris cætibus destinatas, fascēs, qvem diximus Olauo moderante, et exstrui cæptas, etiam istud egregiam tenet antiquitatis prærogativam; sin pulcritudinem spectes, lapide rubicante, secto et lævigato, multam partem illustratur; artificis memoriam, in turris latere, quo caurum spectat, incisam habens, verbis...» (»... Även denna [Vallentuna kyrka] innehåller ett utomordentligt bevis på ålderdomlighet; om man betraktar kyrkans skönhet, belyses denna i hög grad av en rödaktig sten, skuren och glättad. Den har ett minne av byggmästaren inhugget på sidan av tornet, där detta vetter åt nordväst, med följande ord...») Peringskiöld fortsätter: »Hujus itaque depingendi animo cum ante annos plusculos accederet, b.mem. parens desideratissimus, omnibus ex more studiose rimatis, in Cista sacrarii hasce membranulas tunc reperiri contigit.»

Vallentuna kyrkas byggnadsstil »med det omsorgsfulla, ehuru ej alldeles regelbundna murverket med de prydliga hörnkedjorna, sandstensomfattningen kring alla öppningar och dessas rundbågiga form — i den utsträckning de äro kända — hänvisar kyrkobyggnadens tillkomsttid till slutet av 1100-talet» (*Sveriges kyrkor*, manuskript). Tornet hör till kyrkans äldsta parti, och då nu inskriftens innehåll visar, att den är samtidig med tornets uppförande, erhålles en datering av värde.

Inskriften härrör sålunda snarast från 1100-talets slut, jfr U 220.